

บทที่ 2

แนวคิดและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเพื่อศึกษาการจัดการความขัดแย้งในชุมชนบนพื้นที่สูง ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารแนวคิด ทฤษฎีทางวิชาการ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อใช้เป็นแนวทางในการกำหนดกรอบของการศึกษา และนำไปสู่ความเข้าใจปรากฏการณ์การจัดการความขัดแย้งของชุมชน ได้แก่ เจื่อนไซ ปัจจัย ของความขัดแย้งในชุมชนอดีตและปัจจุบัน ตลอดจนการใช้ระบบคุณค่า กลไกและวิธีการในการจัดการความขัดแย้งในชุมชน

แนวคิด ทฤษฎีและเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง แยกเป็น 5 ประเด็นใหญ่ ๆ ได้แก่

1. แนวคิดเกี่ยวกับความขัดแย้ง
2. แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการความขัดแย้ง
3. แนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรมชุมชน
4. แนวคิดเกี่ยวกับศักยภาพของชุมชน
5. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

แนวคิดเกี่ยวกับความขัดแย้ง

แมกซ์ เวเบอร์ (อ้างใน เสริมศักดิ์ วิศาลาภรณ์, 2540 หน้า 30) ยอมรับว่า ความขัดแย้งเกิดจากการกระทำของบุคคลที่ต้องการที่จะดำเนินงานให้บรรลุความปรารถนาของตน เกิดปะทะกับการต่อต้านของอีกฝ่ายหนึ่งหรืออีกหลาย ๆ กลุ่ม ความขัดแย้งเป็นผลมาจากการมีทรัพยากรหรือมีรางวัลอย่างจำกัด ซึ่งการที่คนหนึ่งได้รับทำให้อีกคนหนึ่งไม่ได้รับ การที่คนหนึ่งสามารถบรรลุวัตถุประสงค์ของตนเองในสภาพที่มีทรัพยากรอย่างจำกัด ทำให้ผู้นั้นมีอำนาจมากขึ้น ในขณะที่ ซิมเมล (อ้างใน เสริมศักดิ์ วิศาลาภรณ์, 2540 หน้า 31 – 32) ชี้ให้เห็นว่า ความขัดแย้งเป็นปฏิสัมพันธ์รูปแบบหนึ่งที่เกิดขึ้นในกลุ่ม เพราะสมาชิกในกลุ่มมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกัน ความขัดแย้งระหว่างสองฝ่ายแสดงให้เห็นถึงลักษณะความสัมพันธ์ของทั้งสองฝ่ายนั้น ความขัดแย้งเป็นผลมาจากการมีความรู้สึกเข้าข้างตนเองมากกว่าเข้าข้างฝ่ายอื่น ความรู้สึกอาจเป็นความมั่งร้าย โกรธเกลียดหรืออิจฉา ซึ่งโดยมากเกิดขึ้นเพราะ

พฤติกรรม หรือคุณลักษณะทางสังคมของแต่ละฝ่ายมีความสำคัญเหนืออีกฝ่ายหนึ่ง ไม่มีองค์กรใดหรือบุคคลใดจะหนีพ้นจากความขัดแย้งไปได้ ความขัดแย้งมักจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางสังคม

หลุยส์ โคเซอร์ (อ้างใน ไชยยันต์ รัชชกุล, 2532 หน้า 43-44) ได้เสนอแนวทฤษฎีที่นำมาเสริมกับแนวทฤษฎีโครงสร้างการหน้าที่ โดยเชื่อมความขัดแย้งเข้ากับการทำงานประสานกันของส่วนต่าง ๆ ในสังคม งานเขียนที่สำคัญของเขา คือ The Function of Social Conflict โดยเน้นประเด็นใหญ่ 2 ประเด็น คือ

1. ความสลับซับซ้อนของความขัดแย้ง โคเซอร์ เห็นว่า ความขัดแย้งมิได้เกิดขึ้นเพียงระหว่างชั้นและกลุ่มผลประโยชน์เท่านั้น แต่ความขัดแย้งนั้นเกิดทั่วไปในความสัมพันธ์สังคมที่สานกันโยงใยเป็นตาข่าย ความขัดแย้งจึงเป็นเสมือนใยแมงมุม เพราะฉะนั้นในความสัมพันธ์บางด้านอาจจะขัดกัน แต่บางด้านอาจจะร่วมมือกัน หรือในคู่สัมพันธ์หนึ่งก็มีทั้งเข้ากันได้ในระดับหนึ่ง แต่ระนาบอื่นขัดแย้งกัน ความสัมพันธ์ในสังคมนั้นตัดสลับกันไปมาซึ่งประกอบไปด้วยทั้งด้านขัดแย้งและประสานกัน อันเป็นการผูกเชื่อมสังคมเข้าไว้ด้วยกัน และในขณะเดียวกันก็มีการต่อสู้ แย่งชิงและการเผชิญหน้า

2. ผลของความขัดแย้ง โคเซอร์ เห็นว่า ความขัดแย้งนั้นก่อผลไปสู่ความเปลี่ยนแปลง บางกรณีก็เป็นการกระตุ้นให้เกิดสิ่งใหม่ ๆ อย่างไรก็ดีตาม แม้ความขัดแย้งจะส่งผลทั้งในทางลบ และในทางบวก แต่ทฤษฎีนี้พยายามเน้นถึงผลประการหลัง คือ การวิเคราะห์ถึงบทบาทของความขัดแย้งในการรักษา ส่งเสริม การยึดเหนี่ยวกันของส่วนต่าง ๆ ในสังคม เพราะฉะนั้นโดย นัยแล้ว ทฤษฎีนี้ถือแนวทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่ เป็นพื้นฐานในการวิเคราะห์สังคม โดยเพิ่มแนวคิดความขัดแย้ง เสริมเข้าไปในการอธิบายถึงความสมดุลในสังคม ความขัดแย้งจึงไม่จำเป็นต้องขัดขวางหรือทำลายความสมดุล ตรงกันข้ามความขัดแย้งนั้นสามารถช่วยเสริมความสมดุลได้

โคเซอร์ ได้แสดงถึงเนื้อหาทฤษฎีโดยแบ่งความขัดแย้งเป็น 2 ชนิด คือ

1. ความขัดแย้งภายนอก เป็นความขัดแย้งระหว่างกลุ่ม กล่าวคือภายในกลุ่มไม่มีความขัดแย้ง แต่กลุ่มหนึ่งมีความขัดแย้งกับอีกกลุ่มหนึ่ง หรือกลุ่มอื่นๆ ความขัดแย้งภายนอกเป็นการทำให้สมาชิกภายในกลุ่มรู้สึกรวมตัวกันมากขึ้น มีความสำนึกถึงความเป็นพรรคพวกเดียวกัน แต่แต่ละส่วนรู้สึกว่าคุณคือส่วนหนึ่งของกลุ่ม ความขัดแย้งกับภายนอกจึงมีหน้าที่และบทบาทในการสร้างความรวมตัวกันได้ จึงเกิดความเป็นปึกแผ่นของหน่วย กลุ่ม องค์กร

2. ความขัดแย้งภายใน เป็นความขัดแย้งที่เกิดขึ้นภายในกลุ่ม ความขัดแย้งภายในมิใช่ว่าจะก่อให้เกิดผลตรงกันข้าม คือ ความเสื่อมสลายของกลุ่มเสมอไป การวิเคราะห์ของทฤษฎีสายนี้เน้นถึงด้านที่ความขัดแย้งภายในก็สามารถเสริมการดำรงอยู่ ความเหนียวแน่นและความมั่นคงของกลุ่มได้เช่นกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่มระดับเล็กที่โยกโยกกันแน่นแฟ้น นอกจากนั้นความขัดแย้งที่ปรากฏขึ้นภายในกลุ่มยังเป็นเสมือนการระบายสิ่งที่กดอัดอยู่หรือตามสำนวนที่ว่า เป็นล้นเปิดให้ไอน้ำพุ่งออกเพื่อป้องกันไม่ให้หม้อน้ำระเบิด เมื่อเกิดความขัดแย้งขึ้นภายในกลุ่มก็เท่ากับทำให้ความสมดุลที่เป็นอยู่เสียไป เมื่อความขัดแย้งได้ถูกขับออกจาก “หม้อน้ำ” แล้วก็เกิดความสมดุลใหม่ขึ้น “ล้นทางออกของไอน้ำ” นี่เป็นสิ่งที่จำเป็นสำหรับกลุ่มและระบบทั้งหลาย เพราะฉะนั้นความขัดแย้งภายในจึงมีบทบาทหน้าที่ในเชิงบวกเป็นการสร้างความกลมเกลียวขึ้นใหม่ ซึ่งเท่ากับส่งผลโดยนัยให้ปรับเปลี่ยนกระต้นให้มีชีวิตชีวาขึ้นและถ้าไม่มีล้นนี้ ความขัดแย้งที่สั่งสมเก็บอยู่ปะทุออกมาในรูปของความรุนแรงได้

สถาบันสันติศึกษา มหาวิทยาลัยขอนแก่น (2540, หน้า 103-104) ได้แยกประเภทของความขัดแย้งไว้ 5 ประเภท ดังนี้

1. ความขัดแย้งจากข้อมูล เป็นผลมาจาก การขาดข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับประเด็นหลักต่าง ๆ การที่มีข้อมูลไม่ตรงกัน มีความเข้าใจผิดของผู้ที่เกี่ยวข้องในข้อมูลเดียวกัน มีการสื่อสารเกี่ยวกับข้อมูลบกพร่อง มีความแตกต่างในวิธีการ การประเมินหรือแปลข้อมูลข่าวสารต่าง ๆ และมีความแตกต่างในการรับรู้ข้อมูลที่เหมือนกันของกลุ่มต่างๆ
2. ความขัดแย้งจากผลประโยชน์ เป็นผลมาจาก การแย่งชิงในทรัพยากรที่มีอยู่จำกัด การแข่งขันเกี่ยวกับกระบวนการดำเนินงาน
3. ความขัดแย้งทางด้านโครงสร้าง เป็นผลมาจากการแย่งชิงเกี่ยวกับอำนาจ เกิดความไม่เสมอภาคหรือไม่ยุติธรรมเกี่ยวกับอำนาจ การควบคุม ความเป็นเจ้าของ หรือการกระจายทรัพยากร หรือกระบวนการในการทำงาน
4. ความขัดแย้งด้านความสัมพันธ์ เป็นผลมาจาก การมีบุคลิกและพฤติกรรมที่เข้ากันไม่ได้ มีความคาดหวังแตกต่างกัน มีทัศนคติเกี่ยวกับความเลื่อมใสของกันและกันต่างกันออกไป มีวิธีการในการจัดการกับปัญหาต่างกัน
5. ความขัดแย้งด้านค่านิยม เป็นผลมาจาก ความแตกต่างของโลกทัศน์ ความเชื่อ ความคาดหวัง ความแตกต่างในประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมประเพณี ความเป็นมาของบุคคลและการเลี้ยงดู

ยศ สันตสมบัติ (2542, หน้า 169 – 170) ได้จำแนกความขัดแย้งไว้ 4 ลักษณะ คือ

1. ความขัดแย้งระหว่างชุมชนกับรัฐ มักเกิดจากปัญหาในแนวทางการปฏิบัติตามนโยบายที่ขัดแย้งกันอย่างน้อย 2 ประการ คือ ประการแรก รัฐพยายามยึดทรัพยากรป่าคืนจากชาวบ้าน โดยอ้างว่าเพื่อการอนุรักษ์ เช่น การปลูกป่า และการประกาศเขตอุทยานแห่งชาติเพิ่มเติม ซึ่งขัดกับนโยบายการให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการรักษาป่า และประการที่สอง เจ้าหน้าที่ของรัฐเข้มงวดกวดขันการใช้ประโยชน์จากป่า แต่ขณะเดียวกันรัฐก็มี นโยบายส่งเสริมการปลูกพืชพาณิชย์เพื่อส่งออก นโยบายที่ขัดแย้งกันเองทั้งสองประการนี้บางครั้งก่อให้เกิดความขัดแย้งอย่างรุนแรงระหว่างรัฐกับชุมชน เพราะมีลักษณะเป็นการเลือกปฏิบัติ โดยเลือกใช้นโยบายอนุรักษ์เฉพาะกับชาวบ้าน แต่อนุญาตให้เอกชนเช่าป่าเพื่อทำสวนไม้พาณิชย์ได้

2. ความขัดแย้งระหว่างชุมชนกับผู้มีอำนาจทางเศรษฐกิจโดยเฉพาะการแย่งใช้ทรัพยากรป่า ที่ดินและน้ำของท้องถิ่นโดยนายทุนจากภายนอก จนเกิดผลกระทบหรือสร้างปัญหาต่อการดำรงชีพของชาวบ้าน ปอยครั้งที่การเข้ามาของผู้มีอิทธิพลได้รับการสนับสนุนจากช่องว่างทางกฎหมาย หรือมีเจ้าหน้าที่ของรัฐหนุนช่วย เช่น การได้รับหรือแอบอ้างสัมปทานจากรัฐ เป็นต้น ความขัดแย้งในลักษณะนี้ มีรากเหง้ามาจากความลักลั่นทางด้านกฎหมายและนโยบาย และการเลือกปฏิบัติของเจ้าหน้าที่โดยเฉพาะนโยบายที่สนับสนุนภาคธุรกิจให้สามารถใช้ทรัพยากรธรรมชาติได้โดยไม่คำนึงถึงผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมและขาดการตรวจสอบอย่างจริงจังจากเจ้าหน้าที่ของรัฐ ในขณะที่ชุมชนขาดอำนาจและการสนับสนุนจากกฎหมายเพื่อปกป้องทรัพยากรของท้องถิ่น เมื่อนายทุนไม่ยอมปฏิบัติตามกฎเกณฑ์จารีตประเพณีของท้องถิ่น ชุมชนก็ไม่สามารถบังคับเอาผิดหรือกระทำการอย่างใดอย่างหนึ่งเพื่อแก้ปัญหาได้ นอกจากจะใช้วิธีลุกขึ้นประท้วงต่อต้านโดยตรง

3. ความขัดแย้งระหว่างชุมชนใกล้เคียงกัน ความขัดแย้งประเภทนี้มักเป็นการละเมิดสิทธิการใช้ทรัพยากรระหว่างกันและกัน บางชุมชนจะรักษาป่าของตนแต่ไปบุกรุกป่าของหมู่บ้านอื่น ซึ่งส่วนใหญ่เกิดจากการไม่ยอมรับอำนาจของชุมชนในการจัดการทรัพยากร ความขัดแย้งระหว่างชุมชนมีสาเหตุหลักมาจากทิศทางการพัฒนาซึ่งสร้างแรงกดดันให้ชาวบ้านยากจนต้องใช้ป่าเพิ่มขึ้น และจากการที่สิทธิของชุมชนไม่ได้รับการยอมรับตามกฎหมาย อย่างไรก็ตาม ความขัดแย้งระหว่างชุมชนใกล้เคียงมักลงเอยด้วยการประนีประนอม

4. ความขัดแย้งภายในชุมชน ซึ่งเกิดจากการแย่งชิงทรัพยากรระหว่างกลุ่มที่มีฐานะและผลประโยชน์แตกต่างกัน เช่น กลุ่มเหมืองฝายและเจ้าของนาซึ่งต้องการรักษาป่าขัดแย้งกับกลุ่มที่มีผลประโยชน์จากการตัดไม้ซึ่งมักมีฐานะยากจน ในบางกรณี ผู้ใหญ่บ้านจะเป็นผู้ค้าไม้กับนายทุนภายนอกเสียเองและเกิดขัดแย้งกับผู้นำอื่น ๆ ที่ต้องการอนุรักษ์ป่า

สำหรับการวิจัยในครั้งนี้ ความขัดแย้ง จะหมายถึง การแสดงออกการกระทำของบุคคล กลุ่มบุคคล ชุมชน หน่วยงาน ที่ต้องการที่จะดำเนินงานให้บรรลุความปรารถนาของตน เกิดปะทะกับการต่อต้านของอีกฝ่ายหนึ่งหรืออีกหลาย ๆ ฝ่าย ในที่นี้ได้แก่ ความขัดแย้งระหว่างชุมชนกับรัฐ ความขัดแย้งระหว่างชุมชนกับผู้มีอิทธิพลทางเศรษฐกิจ ความขัดแย้งระหว่างชุมชนใกล้เคียงกันและความขัดแย้งภายในชุมชนเอง ซึ่งปัจจัยที่ทำให้เกิดความขัดแย้งได้แก่ ความขัดแย้งจากข้อมูล ความขัดแย้งจากผลประโยชน์ ความขัดแย้งด้านโครงสร้าง ความขัดแย้งด้านความสัมพันธ์ และความขัดแย้งด้านค่านิยม

แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการความขัดแย้ง

สถาบันสันติศึกษา มหาวิทยาลัยขอนแก่น (อ้างแล้ว, หน้า 105-106) ได้จำแนกพฤติกรรมเมื่อเกิดความขัดแย้ง ไว้ดังนี้

1. การแข่งขันเอาชนะ เกิดขึ้นเมื่อบุคคลมีความต้องการที่จะผลักดันให้บรรลุเป้าหมายของตน โดยไม่คำนึงถึงการประสานความร่วมมือกับผู้อื่น “ทางของฉัน” อาจเป็นการแสดงถึงคนที่มีความแข่งขันสูง ผู้ซึ่งอาจจะใช้อำนาจอะไรก็ได้ที่จะทำให้บรรลุเป้าหมายวัตถุประสงค์ ถึงแม้จะต้องทำให้ผู้อื่นสูญเสีย หรือบางครั้งคนเราอาจแข่งขันเมื่อเห็นว่าเป็นต้องลุกขึ้นมาสู้สำหรับหลักการหรือสิทธิ

2. การยอมรับ อาจเป็นวิธีที่ใช้เมื่อมีความใส่ใจในการประสานความร่วมมือมาก และมีความสนใจผลักดันให้บรรลุในเป้าหมายของตนน้อย จุดมุ่งหมายอาจเป็นข้อตกลงที่เหมาะสมกับบุคคลอื่น โดยที่ตนเองเสียประโยชน์ พฤติกรรมการยอมรับเป็นการเชื่อฟังคำสั่ง การยอมรับแนวความคิดหรือยอมตามความต้องการของบุคคลอื่น ลักษณะนิสัยการยอมรับนี้จะถูกมองว่าเป็นความอ่อนแอ หรือสามารถปิดปากด้วยสินบน

3. การประนีประนอม เป็นรูปแบบที่เดินสายกลางระหว่างการผลักดันให้บรรลุเป้าหมายของตนและการประสานความร่วมมือ เป็นการหาสิ่งที่เหมือนกันหรือแยกสิ่งที่

เป็นไปไม่ได้ออกไป การประนีประนอมอาจจะไม่เหมาะสมหรือใช้ไม่ได้ผล ในกรณีที่ความขัดแย้งเป็นเรื่องเกี่ยวกับโลกทัศน์ หรือค่านิยมพื้นฐาน

4. การหลีกเลี่ยงหรือถอนตัว หมายถึง การไม่ยืนยันในวัตถุประสงค์และไม่ประสานความร่วมมือ เป็นการแสดงถึงความสำคัญต่อความสัมพันธ์และการบรรลุเป้าประสงค์น้อย การหลีกเลี่ยงและการยอมรับเป็นสิ่งที่ถูกมองว่า เป็นการช่วยรักษาความสัมพันธ์และเห็นว่าเป็นการช่วยรักษาทั้งของตนเองและผู้อื่น

5. การประสานความร่วมมือหรือผสมผสานในการแก้ปัญหา การที่บุคคลพยายามที่จะทำให้บรรลุวัตถุประสงค์ของตนเอง แต่ในขณะเดียวกันก็คำนึงความต้องการของฝ่ายอื่นด้วย มีการยืนยันว่าการที่จะพยายามประสานผลประโยชน์ของทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง เป็นการแก้ไขกรณีพิพาทโดยการเจรจาต่อรอง หรือการไกล่เกลี่ยบนพื้นฐานของประโยชน์

John A. McConnell (2538, หน้า (22)-(25)) ได้กล่าวถึงบทบาทของบุคคลที่สามในการแทรกแซงความขัดแย้งแบบต่าง ๆ ไว้ดังนี้

1. การเป็นปากเป็นเสียงแทน ดูเหมือนว่าบทบาทของบุคคลที่สามที่เห็นอยู่บ่อยๆ ก็คือ การถือหางหรือเข้าร่วมกับฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ในกรณีเช่นนี้เขากลายเป็นปากเป็นเสียงแทนแรงจูงใจในการกระทำเช่นนั้นก็มีหลายอย่าง เขาอาจจะคิดว่าอีกฝ่ายหนึ่งอ่อนแอกว่า หรือได้รับการปฏิบัติอย่างไม่เป็นธรรมและต้องการความช่วยเหลือ เขาอาจมีความสัมพันธ์กับฝ่ายหนึ่ง จึงทำให้มีพันธะที่ต้องสนับสนุนฝ่ายนั้น หรือจำต้องให้การสนับสนุนข้อเรียกร้องของอีกฝ่ายหนึ่ง ด้วยเหตุผลทางอาชีพการงาน เช่น หน่วยงาน โดยพื้นฐานแล้ว ผู้เป็นปากเป็นเสียงแทนจะพูดสนับสนุนหรือพูดในนามของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง นี่ไม่ใช่การไกล่เกลี่ยข้อขัดแย้ง เพราะว่าเป็นการเข้าเพียงฝ่ายเดียว ในการไกล่เกลี่ยข้อขัดแย้ง เราพยายามเป็นมิตรกับทุกฝ่ายและปฏิบัติต่อทั้งสองฝ่ายอย่างเท่าเทียมกัน

2. การวินิจฉัยตามข้อกฎหมาย โดยทั่ว ๆ ไปคดีต่าง ๆ จะมุ่งเน้นที่พฤติกรรมในอดีต และทั้งสองฝ่ายเตรียมข้อโต้แย้งโดยพยายามเอาชนะคะคานกัน ผู้พิพากษาฟังหลักฐานที่เกี่ยวข้องและตัดสินโดยไม่มีอารมณ์มาเกี่ยวข้อง อาศัยกฎระเบียบบังคับ โดยที่คำตัดสินนั้นมักกฎหมายรับรอง นี่ก็ไม่ใช่การไกล่เกลี่ยข้อขัดแย้ง เพราะผู้พิพากษาสนใจแต่เพียงความถูก-ผิด ของพฤติกรรมในอดีต โดยพิจารณาจากกฎหมายที่มีอยู่ ยิ่งกว่าที่จะเจรจาหาข้อตกลงสำหรับอนาคต จุดเน้นของการไกล่เกลี่ยข้อขัดแย้งอยู่ที่ค้นหาความสัมพันธ์ที่สร้างสรรค์หรือบรรลุข้อตกลงอันจะเป็นประโยชน์สำหรับอนาคต ขณะที่การวินิจฉัยตามข้อ

กฎหมายต้องอาศัยการเผชิญหน้ากัน การไกล่เกลี่ยข้อขัดแย้งมุ่งที่จะสร้างบรรยากาศแห่งการร่วมมือกัน

3. การตัดสินโดยอนุญาโตตุลาการ ตุลาการคือบุคคลหรือคณะบุคคลที่ทุกฝ่ายยอมรับและเลือกสรรเอง คู่ขัดแย้งขอให้ตุลาการมารับเหตุการณ์และยอมรับล่วงหน้าที่จะทำตามข้อตัดสินของตุลาการ คู่ขัดแย้งการทำเช่นนี้ด้วยความเชื่อว่า การระงับเหตุการณ์จะเป็นไปอย่างยุติธรรม กรณีนี้ก็ไม่ใช้การไกล่เกลี่ยข้อขัดแย้ง เพราะว่าการหาข้อยุติและอำนาจในการตัดสินนั้น อยู่ที่อนุญาโตตุลาการ ในการไกล่เกลี่ยนั้น คู่ขัดแย้งทั้งสองฝ่ายต่างมีบทบาทอย่างเต็มที่ในการเจรจาต่อรอง และในการตัดสินใจที่จะยอมรับข้อยุติ

4. การไกล่เกลี่ยข้อขัดแย้งด้วยกำลัง ผู้ไกล่เกลี่ยข้อขัดแย้งด้วยกำลัง คือผู้มีอำนาจหรืออิทธิพลต่อคู่ขัดแย้ง ผู้ไกล่เกลี่ยจะพบคู่ขัดแย้งแต่ละฝ่าย และพยายามหาทางออกที่เหมาะสม เมื่อใดก็ตามที่เริ่มเห็นทางออกที่ดูเหมือนว่าจะถูกต้อง ผู้ไกล่เกลี่ยจะให้อิทธิพลเพื่อชักจูงหรือกดดันให้คู่ขัดแย้งยอมรับทางออกนั้น วิธีการนี้ยอมรับว่าคู่ขัดแย้งมีสิทธิในการตัดสินใจ แต่ขณะเดียวกันก็ถือว่าผู้ไกล่เกลี่ยสามารถที่จะ บังการคู่ขัดแย้งได้ หากนายจ้างของเราจะยื่นคำขอให้เรายอมรับข้อตกลงบางอย่าง หรือนักการทูตของประเทศมหาอำนาจพูดเป็นนัยว่าจะแทรกแซง ก็ย่อมเป็นการยากที่คู่ขัดแย้งจะปฏิเสธได้ ข้อดีของวิธีการนี้ก็คือ ประการแรก คู่ขัดแย้งที่ไม่ยอมเปลี่ยนข้อเรียกร้องที่ “ไม่สมเหตุผล” หรือผู้ที่ใช้วิธีการที่ไม่ชอบธรรม อาจถูกกดดันให้เปลี่ยนความตั้งใจ ประการที่สอง หากผู้ไกล่เกลี่ยสามารถใช้อำนาจให้เกิดผลบางประการได้ เขาก็ย่อมสามารถใช้อำนาจอย่างเดียวกันนั้นกดดันมิให้ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งบิดพลิ้วข้อตกลงได้ ข้อเสียของวิธีการนี้ที่สำคัญคือ ประการแรก เป็นการให้ผู้ไกล่เกลี่ยมีอำนาจเหนือคู่ขัดแย้ง หากว่าผู้ไกล่เกลี่ยต้องการที่จะชักเชิดสถานการณ์ให้เป็นไปตามใจเขาอยู่แล้ว ก็ไม่ยากอะไรที่จะทำเช่นนั้น การไกล่เกลี่ยข้อขัดแย้งหากกระทำโดยผู้ที่มีเป้าหมายส่วนตัวอยู่แล้ว อาจจะไม่ก่อประโยชน์ใด ๆ แก่คู่ขัดแย้งเลย ประการที่สอง หากผู้ไกล่เกลี่ยใช้แรงกดดันเพื่อให้ได้ทางออก ฝ่ายที่ได้รับผลกระทบมากที่สุดอาจไม่พอใจกับข้อยุติ การเพิ่มแรงกดดันเพื่อให้ข้อตกลงเกิดผล อาจนำไปสู่ความขุ่นเคืองใจมากขึ้นก็ได้ ประการที่สาม ข้อตกลงซึ่งขึ้นอยู่กับอำนาจของผู้ไกล่เกลี่ย มีโอกาสที่จะพังครืนลงมาได้เมื่อผู้ไกล่เกลี่ยสูญเสียอิทธิพล

5. การไกล่เกลี่ยโดยอาศัยความเชื่อใจกัน คู่ขัดแย้งมีส่วนร่วมในกระบวนการนี้ เพราะต่างเห็นประโยชน์ของมัน หากว่าเขาจำยอมต้องเข้าร่วมไม่ ผู้ไกล่เกลี่ยในที่นี้มีบทบาท

ในฐานะ "เพื่อนผู้หวังดี" ผู้นำเอาความตั้งใจดีและความอาทรมาให้เพื่อให้สถานการณ์คลี่คลายในทางสันติ ผู้ไกล่เกลี่ยเป็นสื่อกลางระหว่างคู่ขัดแย้งทั้งสองฝ่าย ขจัดปัดเป่าความเข้าใจผิด นำข่าวสารและสำรวจหาหนทางที่จะก้าวไปข้างหน้า เนื่องจากเรื่องที่เปิดเผยต่อผู้ไกล่เกลี่ยเป็นเรื่องละเอียดอ่อน การรักษาความลับจึงเป็นสิ่งสำคัญ คู่ขัดแย้งเป็นผู้ตัดสินใจเอง ผู้ไกล่เกลี่ยไม่มีอำนาจจะไปบีบบังคับ การที่คู่ขัดแย้งต้องรับผิดชอบกับข้อตกลง ทำให้ข้อตกลงนั้นมีโอกาสที่จะเกิดผลในทางปฏิบัติได้มาก

มงคล ด้านธารินทร์ และคณะ (2536, หน้า 194-195) ได้สรุปจากโครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการ "ป่าชุมชนในประเทศไทย : แนวทางพัฒนาป่าชุมชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ" ในประเด็นที่เกี่ยวกับการจัดการความขัดแย้ง ดังนี้

1. องค์กรมีความสามารถในการปรับตัวให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมต่าง ๆ ที่เปลี่ยนแปลงไป เช่น ใช้รูปแบบการนำแบบระบบอาวุโสในช่วงของระบบวัฒนธรรมความเชื่อที่ยังเข้มแข็ง แล้วปรับตัวมาเป็นการนำแบบระบบผู้นำที่มีประสบการณ์ทางเศรษฐกิจในช่วงของการเร่งผลผลิต จนกระทั่งมาเป็นระบบการนำแบบต่อรองผลประโยชน์กับอำนาจรัฐในช่วงหลัง
2. ในช่วงการก่อตั้งชุมชนใหม่ที่มีฐานจากหลายชุมชนมาอยู่ร่วมกัน โครงสร้างอำนาจในชุมชนยังไม่ลงตัว ชุมชนจะใช้วิธีการประนีประนอมผลประโยชน์ โดยวางระบบการนำรวมกลุ่มที่มีคนกลางมาเป็นผู้นำและมีกลุ่มผู้แทนกลุ่มต่างๆ มาร่วมในกลุ่มการนำด้วย
3. แนวนโยบายของรัฐที่เกิดขึ้นเป็นตัวเร่งผลักดันที่สำคัญ ทำให้ชุมชนมีการรวมกลุ่มเพื่อต่อรองผลประโยชน์ของชุมชน เช่น นโยบายสัมปทานป่าที่ภูหลงเป็นตัวผลักดันให้เกิดองค์กรอนุรักษ์ นโยบายการปลูกป่าที่ปะคำ ดงชุมคำ ดงมะไฟและเขาวง เป็นตัวผลักดันให้ชุมชนรวมตัวเป็นองค์กรต่อสู้กับรัฐ ส่วนนโยบาย คจก. เป็นตัวเร่งให้ชุมชนตื่นตระหนกต่อการถูกผลักดันออกจากพื้นที่ จำต้องรวมตัวกันเพื่อหาสู่ทางการต่อรอง
4. การกดดันจากรัฐเกี่ยวกับนโยบายป่าเป็นตัวแปรสำคัญที่ทำให้ชุมชนต้องพยายามหาทางต่อรอง และพยายามแสดงให้เห็นว่าชุมชนก็มีความสามารถในการอนุรักษ์ทรัพยากรได้เช่นเดียวกัน เช่น การต่อรองเรื่องการปลูกไม้ด้วยตนเองที่ดงชุมคำ การต่อรองเรื่องการไม่บุกเบิกป่าเพิ่มอีกที่แสงภา การต่อรองเรื่องการจัดสรรที่ดินทำกินด้วยตนเองที่ขามวงและภูหลง เป็นต้น ซึ่งการดำเนินการดังกล่าวสามารถเป็นจุดเริ่มต้นของชุมชนที่จะอนุรักษ์ป่าด้วยตนเองภายใต้การกำกับนโยบายของรัฐ แต่ทั้งนี้ รัฐจะต้องมีมาตรการสนับสนุน

ที่ต่อเนื่อง และขณะเดียวกันจะต้องให้โอกาสและรับรองสิทธิของชุมชนแสดงความสามารถในการพิทักษ์ทรัพยากรด้วยตนเอง

5. จุดอ่อนที่สำคัญขององค์กรชุมชนคือ เป็นการรวมตัวเพื่อผลประโยชน์เฉพาะหน้ามากกว่าผลประโยชน์ระยะยาว และมักมีผลประโยชน์ส่วนตัวประกอบอยู่ด้วย การรวมกลุ่มอย่างเข้มข้นจึงไม่เกิดขึ้น ทำให้การต่อสู้ขององค์กรไม่มีความต่อเนื่องและเป็นเอกภาพเพียงพอ เมื่อใดที่มีการต่อสู้ยึดเยื้อก็มักจะเกิดความขัดแย้งกันเองในกลุ่มผู้นำ หรือในบางครั้งเมื่อการต่อสู้ได้รับผลประโยชน์เฉพาะหน้าบางส่วน บางกลุ่มก็จะยกเลิกการต่อสู้โดยไม่คำนึงถึงผลระยะยาว

ฉลาดชาย รมิตานนท์ และคณะ (2536, หน้า 156-160) ได้สรุปจากโครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการ "ป่าชุมชนในประเทศไทย : แนวทางพัฒนาป่าชุมชนภาคเหนือ" ถึงศักยภาพของชาวบ้านในการแก้ปัญหาความขัดแย้ง เมื่อชาวบ้านต้องเผชิญกับปัญหาการแย่งชิงทรัพยากร ซึ่งทวีความซับซ้อนและรุนแรงขึ้น พบว่า ประเพณีท้องถิ่นมีข้อจำกัดในการแก้ปัญหากับภายนอกชุมชน แต่ชาวบ้านก็ได้แสดงศักยภาพในการปรับตัวเพื่อแก้ปัญหา โดยการคิดค้นแนวทางในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งที่หลากหลายและได้ผสมผสานวิธีการต่างๆ ทั้งที่เป็นและไม่เป็นทางการ ทั้งการช่วยตัวเองและประสานงานกับองค์กรภายนอก สรุปแนวทางการแก้ปัญหาได้ 6 รูปแบบ คือ

1. การปรับใช้ประเพณีและการเจรจาตกลงที่ไม่เป็นทางการ ใช้กับการแก้ปัญหาความขัดแย้งภายในชุมชนและชุมชนใกล้เคียง มีความยืดหยุ่น และสามารถปรับเปลี่ยนเพื่อให้ทันกับเหตุการณ์อยู่เสมอ

2. การรวมตัวเคลื่อนไหวคัดค้านและต่อต้าน มักจะใช้กับกรณีที่มีอิทธิพลจากภายนอกละเมิดทรัพยากรและจารีตชุมชน หรือการบังคับใช้กฎหมายของรัฐที่ชาวบ้านเห็นว่าไม่เป็นธรรม การคัดค้านนโยบายของรัฐที่กระทบต่อทรัพยากรของชุมชน

3. การสร้างเครือข่ายองค์กรชาวบ้านภายในท้องถิ่นหรือภายในลุ่มน้ำเดียวกัน ในระยะแรกมีวัตถุประสงค์เพื่อวางกฎเกณฑ์และวางแผนในการจัดการทรัพยากรระหว่างชุมชน เพื่อให้รับรองกฎเกณฑ์และเขตแดนของแต่ละชุมชน ในปัจจุบันแนวทางนี้ส่วนหนึ่งมีวัตถุประสงค์ที่จะเพิ่มอำนาจต่อรองกับรัฐและเสริมสร้างองค์กรชุมชนให้เข้มแข็ง เพื่อยอมรับให้องค์กรชุมชนมีอำนาจในการจัดการทรัพยากรตามกฎหมาย

4. การประสานงานกับรัฐ เพื่อสร้างความชอบธรรมให้กับการจัดการแก้ปัญหา เพื่อให้รัฐรับรองข้อตกลงระหว่างหมู่บ้าน และเพื่อคานอำนาจผู้มีอิทธิพล ที่ถูกจับกุมในการละเมิดทรัพยากรของชุมชน เช่น การแจ้งให้เจ้าหน้าที่เข้ามาร่วมรับรู้และแก้ปัญหา การร้องเรียนเจ้าหน้าที่ในกรณีหน่วยงานของรัฐมาละเมิดสิทธิการใช้ทรัพยากรของชาวบ้านตามประเพณี เป็นต้น

5. การต่อรองกับรัฐ เพื่อให้รับรองสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรตามกฎหมาย ซึ่งจะเพิ่มศักยภาพให้แก่ชุมชน ในการแก้ปัญหาข้อขัดแย้งกับภายนอกได้ดีขึ้น มีวิธีดำเนินการที่แสดงถึงความพยายามที่จะปรับประเพณีและการปฏิบัติที่ไม่เป็นทางการให้เป็นทางการขึ้น เพื่อให้ทางราชการยอมรับ เช่น การตั้งคณะกรรมการอย่างเป็นทางการ มีการทำกฎเกณฑ์ท้องถิ่นให้เป็นลายลักษณ์อักษร เป็นต้น

6. การประสานงานกับหน่วยงานภายนอก เช่น นักวิชาการ องค์กรพัฒนาเอกชน และสื่อมวลชนต่าง ๆ เพื่อเพิ่มอำนาจให้แก่องค์กรชาวบ้านในการต่อรองกับรัฐและผู้มีอิทธิพล และยังเป็นช่องทางในการแลกเปลี่ยนประสบการณ์การเรียนรู้วิธีการแก้ปัญหากับชุมชนอื่น ช่วยให้ชาวบ้านได้เรียนรู้ ซึ่งจะมีส่วนช่วยเสริมองค์กรชาวบ้านให้เข้มแข็ง และรู้เท่าทันปัญหาที่เกิดจากความสัมพันธ์กับรัฐมากขึ้น ชาวบ้านเริ่มยอมรับบทบาทของหน่วยงานภายนอกเหล่านี้มากขึ้น ในกระบวนการแก้ปัญหาระยะยาว

สำหรับการศึกษาการจัดการความขัดแย้งในครั้งนี้ ในส่วนของวิธีการในการจัดการความขัดแย้ง ผู้วิจัยได้เลือกเอาผลการศึกษาของ ฉลาดชาย รมิตานนท์ และคณะ มาเป็นแนวทางในการศึกษาวิธีการจัดการความขัดแย้ง โดยมองว่าเมื่อเกิดความขัดแย้งขึ้นในชุมชน ชุมชนจะมีวิธีการในการจัดการความขัดแย้งที่หลากหลาย วิธีการที่ใช้มักได้แก่ การปรับใช้ประเพณีและการเจรจาตกลงที่ไม่เป็นทางการ การรวมตัวเคลื่อนไหวคัดค้านและต่อต้าน การสร้างเครือข่ายองค์กรชาวบ้าน การประสานงานกับรัฐ การต่อรองกับรัฐ และการประสานงานกับหน่วยงานภายนอก

แนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรมชุมชน

ประเวศ วะสี (สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2534, หน้า 82-83) ชี้ให้เห็นว่าภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นฐานวัฒนธรรม กล่าวคือ ชนเหล่าใดที่ดำรงความเป็นกลุ่มหรือชนชาติหรือประเทศ เป็นเวลานานต้องมีภูมิปัญญาของกลุ่ม หรือของชนชาติหรือของ

ประเทศ อันอาจเรียกรวม ๆ กันว่า “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” ภูมิปัญญาท้องถิ่นสะสมขึ้นมาจากประสบการณ์ของชีวิต สังคมและในสภาพสิ่งแวดล้อมที่แตกต่างกัน และถ่ายทอดสืบต่อกันมาเป็นวัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีลักษณะที่สำคัญบางประการคือ

1. ความจำเพาะกับท้องถิ่น เนื่องจากภูมิปัญญาท้องถิ่นสะสมขึ้นมาจากประสบการณ์หรือความชัดเจนจากชีวิตและสังคมในท้องถิ่นหนึ่ง ๆ เพราะฉะนั้นภูมิปัญญาท้องถิ่น จึงมีความสอดคล้องกับเรื่องของท้องถิ่นมากกว่าภูมิปัญญาที่มาจากข้างนอก และอาจเอาไปใช้ในท้องถิ่นอื่นที่แตกต่างกันไม่ได้หรือไม่ได้ดี

2. มีความเชื่อมโยงหรือบูรณาการสูง เนื่องจาก ชีวิต สังคมและสิ่งแวดล้อม มีความเชื่อมโยงกันเป็นบูรณาการ ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นภูมิปัญญาที่มาจากประสบการณ์จริง จึงมีความเป็นบูรณาการสูง ทั้งในเรื่อง กาย ใจ สังคมและสิ่งแวดล้อม ความคิดเรื่องแม่ธรณี แม่คงคา แม่โพสพ พระภูมิเจ้าที่ รุกขเทวดา เป็นต้นอย่างของการนำเอาธรรมชาติมาเป็นนามธรรมที่สื่อไปถึงส่วนลึกของใจที่เชื่อมโยงไปสู่อัตถประโยชน์ โดยสร้างความสัมพันธ์ที่ถูกต้อง ให้คนเคารพธรรมชาติ คนเราถ้าเคารพอะไรย่อมไม่ทำลายสิ่งนั้น การรู้อะไรถ้าสัมผัสได้เพียงวัตถุธรรมแต่ไปไม่ถึงนามธรรม ย่อมสัมผัสได้เพียงต้น ๆ หยาบ ๆ เป็นส่วนเลี้ยว ขาดสัมผัสทางใจที่ลึกซึ้งและการมุ่งอัตถประโยชน์ เป็นแต่เพียงวัตถุ ความคิดแบบนี้จึงนำไปสู่การทำลายสูง 3) มีความเคารพผู้อาวุโส ภูมิปัญญาท้องถิ่นให้ความสำคัญแก่ประสบการณ์ จึงมีความเคารพผู้อาวุโส เพราะผู้อาวุโสมีประสบการณ์มากกว่า

ประเวศ วะสี (2539, หน้า 159) กล่าวว่า วัฒนธรรมคือวิถีชีวิต วิถีชีวิตของชุมชนหนึ่ง ๆ คือวัฒนธรรมของชุมชนนั้น ๆ ในชุมชนสมาชิกมีความเชื่ออาทรต่อกัน มีความเชื่อร่วมกัน มีระบบคุณค่าร่วมกัน มีการทำมาหากิน มีกฎกติกาและประเพณีของการอยู่ร่วมกัน ซึ่งต้องคำนึงถึงทุกคน ทั้งคนเฒ่า คนแก่ เด็ก คนที่ตายไปแล้ว และธรรมชาติแวดล้อม ศาสนธรรมเป็นเรื่องที่ขาดไม่ได้ เพราะถ้าขาดชุมชนก็แตกสลายไม่ยั่งยืน ทั้งหมดนี้จะเห็นว่าเป็นความเป็นชุมชนมีสัมพันธภาพทุก มิติอย่างเป็นบูรณาการ จึงทำให้ชุมชนดำรงอยู่ได้ยั่งยืนเป็นเวลายาวนาน ถ้าสัมพันธภาพขาดความสมดุลเพราะเหตุจากภายในก็ดี ภายนอกก็ดี ชุมชนจะขาดปกติภาพ วิกฤติและล่มสลาย เพราะฉะนั้น วัฒนธรรม ก็คือ ระบบการดำรงชีวิตร่วมกันอย่างได้ดุลยภาพ วัฒนธรรมเป็นภูมิปัญญาที่สร้างสรรค์ขึ้นเพื่อคนทั้งหมดสามารถจะดำรงชีวิตร่วมกันอย่างได้ดุลยภาพ ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ และระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ วัฒนธรรมจึงเป็นภูมิปัญญาที่เป็นบูรณาการ มีจุดมุ่งหมายที่ดุลยภาพในการดำรงชีวิตร่วมกัน

อานันท์ กาญจนพันธ์ (2538, หน้า 4-5) กล่าวว่า หากพิจารณาความหมายของ วัฒนธรรมในเชิงชีวิตวัฒนธรรมแล้ว วัฒนธรรมน่าจะถือได้ว่าเป็นองค์รวมของวิถีคิด คุณค่า และอุดมการณ์ของสังคม ที่มนุษย์สร้างและสะสมขึ้นมา ในความพยายามที่จะแสดงออกถึง จิตวิญญาณความเป็นมนุษย์ และการปรับตัวกับระบบความสัมพันธ์ทางสังคมและธรรมชาติ ภายใต้เงื่อนไขและบริบทที่แตกต่างกัน ตามนัยนี้วัฒนธรรมจึงเปรียบเสมือนพลังที่อยู่ เบื้องหลังศิลปและวิถีชีวิตของสังคมมนุษย์ ซึ่งจะมีความหลากหลายและซับซ้อน แตกต่างกันไปในแต่ละท้องถิ่น ขณะเดียวกันก็มีพลังเปลี่ยนแปลงเคลื่อนไหวได้ ด้วยการผลิตใหม่ของ ชุมชนเจ้าของวัฒนธรรม เพื่อปรับตัวกับการเปลี่ยนแปลงของเงื่อนไขและบริบทของสภาวะแวดล้อม วัฒนธรรมในฐานะองค์รวมนั้น ประกอบด้วยระบบใหญ่ ๆ อย่างน้อย 3 ระบบซ้อน รวมกันอยู่ อย่างมีความสัมพันธ์เชื่อมโยง

1. ระบบแรกคือ ระบบคุณค่า ซึ่งหมายถึงศีลธรรมของส่วนรวม และจิตวิญญาณของความเป็นมนุษย์ที่สร้างสรรค์ มักแสดงออกในรูปของจักรวาลความคิด ที่ให้ความสำคัญกับความเป็นธรรม ความอุดมสมบูรณ์ และความยั่งยืนของสังคมและธรรมชาติ บนพื้นฐานของการเคารพต่อส่วนรวมและเพื่อนมนุษย์ด้วยกันเอง ในสังคมที่เป็นจริงจะเห็นระบบคุณค่านี้ ในรูปของ ศาสนาและความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ เช่น การนับถือผี ซึ่งจะมีศีลหรือข้อห้าม ไม่ให้เกิดการละเมิดเพื่อนมนุษย์และส่วนรวม ทำหน้าที่เสมือนกฎเกณฑ์หรือจารีตปฏิบัติ ในสังคมภาคเหนือเรียกข้อห้ามนี้ว่า "ซิด" ซึ่งถือว่าเป็นความอัปมงคล ที่จะเกิดกับผู้ล่วงละเมิดของส่วนรวม เช่น ถมน้ำเหมืองหรือคลองส่งน้ำ หรือตัดต้นไม้ใหญ่ที่มีผีสิงสถิตอยู่ เพราะฉะนั้นถือว่าเป็นตัวแทนความเชื่อของชุมชนส่วนรวม เป็นต้น

2. ระบบที่สอง คือ ระบบภูมิปัญญา ซึ่งครอบคลุมวิถีคิดของสังคม โดยเฉพาะการจัดการกับความสัมพันธ์ทางสังคม และความสัมพันธ์ระหว่างสังคมกับธรรมชาติแวดล้อม มักปรากฏให้เห็นในรูปของกระบวนการเรียนรู้ การสร้างสรรค์ การผลิตใหม่ และการถ่ายทอดความรู้ผ่านทางองค์การทางสังคมในท้องถิ่น เพื่อปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงของสภาวะแวดล้อม นอกจากนั้นยังสามารถเห็นได้จากแบบแผนของความสัมพันธ์ทางสังคม เช่น ความสัมพันธ์ทางเครือญาติและเครือขาย ตลอดจนแบบแผนการใช้ทรัพยากร เช่น ที่ดิน น้ำ และป่า ซึ่งจะเป็นภูมิปัญญาที่สะท้อนเห็นคุณค่าทางศีลธรรมของสังคมนั้นได้เป็นอย่างดี แต่อยู่ภายใต้เงื่อนไขว่า สังคมนั้นจะต้องมีอิสระและมีความเป็นตัวของตัวเองพอสมควร เพราะสามารถจะผลิตและสร้างสรรค์ภูมิปัญญาใหม่ให้สอดคล้องกับคุณค่าทางศีลธรรมได้ ขณะที่ภูมิปัญญามักจะขัดแย้งกับระบบคุณค่าและศีลธรรมที่ถูกครอบงำจากภายนอก และ

3. ระบบที่สาม คือ ระบบอุดมการณ์อำนาจ หมายถึง ศักดิ์ศรีและสิทธิของความเป็นมนุษย์ ซึ่งถือเป็นสิทธิตามธรรมชาติ ที่จะสร้างเสริมความมั่นใจและอำนาจให้กับคนในชุมชนหรือสังคมท้องถิ่น เพื่อเป็นพลังในการเรียนรู้ สร้างสรรค์ ผลิตภัณฑ์และถ่ายทอดภูมิปัญญา ในการพัฒนาสังคมให้เป็นไปตามหลักของศีลธรรม ที่เคารพความเป็นมนุษย์ ความเป็นธรรมและความยั่งยืนของธรรมชาติ นอกจากนั้นอุดมการณ์อำนาจนี้ยังจะแสดงถึงศักยภาพของชุมชนในการผลิตใหม่ของความเป็นชุมชน เพื่อรักษาความเป็นอิสระของตนเอง เมื่อต้องเผชิญหน้ากับการครอบงำจากภายนอก เพราะอุดมการณ์อำนาจนั้น เป็นระบบสัญลักษณ์ของความสัมพันธ์ทางสังคมในรูปแบบต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นชุมชนท้องถิ่นเพศหรือชาติพันธุ์

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2537, หน้า 171-205) ได้สรุปสาระสำคัญแนวคิดจากความคิดของ นิพนธ์ เทียนวิहार บำรุง บุญปัญญา อภิชาติ ทองอยู่และประเวศ วะสี ไว้ดังนี้

1. ชุมชนมีวัฒนธรรมของตนอยู่แล้ว คือ มีระบบคุณค่าที่รวบรวมมาจากประวัติศาสตร์ เป็นบทสรุปของความคิดและการปฏิบัติของชุมชนนั้น ๆ เป็นวิถีชีวิตและทิศทางของการพัฒนาชุมชนที่ชาวบ้านสรุปขึ้นมา แกนกลางวัฒนธรรมชุมชนคือการทำให้ความสำคัญแก่ความเป็นคนและความผาสุกกลมกลืนกันในชุมชน การที่ชุมชนหรือหมู่บ้านอยู่ได้มาเป็นเวลา ช้านานเพราะมีความผาสุกกลมกลืนในชุมชน ทั้งในขณะปัจจุบันระหว่างสมาชิกด้วยกัน และหากย้อนขึ้นไปสมาชิกก็มีบรรพบุรุษร่วมกันด้วย การพัฒนาชุมชนจึงต้องเริ่มจากฐานวัฒนธรรมชุมชนที่เป็นปรากฏที่แข็งแกร่งที่สุดของชาวบ้าน ถ้ามีวัฒนธรรมชุมชนเข้มแข็ง การรวมกลุ่มของชาวบ้านเพื่อทำกิจกรรมจะสำเร็จได้ไม่ยาก การต่อต้าน การเอาตัวเอาเปรียบจากภายนอกจะทำได้ และเชื่อว่าวัฒนธรรมชุมชนยังคงอยู่ เพราะชุมชนมีกลไกผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม แม้ว่าจะมีปัจจัยใหม่ ๆ เข้ามา สิ่งเดิมก็ยังคงอยู่และเมื่อปฏิบัติไปนานเข้าก็กลายเป็นพิธีกรรม คงอยู่คู่กับชุมชนตลอดเวลายาวนาน

2. ความสำคัญของวัฒนธรรมชุมชนหรือวิถีแห่งหมู่บ้าน คือ ความมีน้ำใจทั้งดงาม เปี่ยมด้วยความรักและไมตรีอยู่ล้นเหลือ เป็นความสัมพันธ์อย่างมีคุณค่าทางศีลธรรม มนุษยธรรมและอหิงสธรรม ชุมชนหมู่บ้านเป็นระบบที่มีเอกลักษณ์ของตัวเอง ทั้งในแง่สังคมและวัฒนธรรม มีความสัมพันธ์กันภายในระบบ หมู่บ้านยังไม่แตกสลายและไม่เห็นด้วยที่ว่าหมู่บ้านกระบวนกรแบ่งแยกชนชั้นดำเนินไปถึงขั้นที่สมาชิกขัดแย้งกันและสมาชิกร่ำรวยกลายเป็นส่วนหนึ่งของระบบภายนอก จนทำให้หมู่บ้านไม่อาจรักษาความเป็นระบบในตัวเองไว้ได้

3. โดยทั่วไปสังคมไทยกำลังเผชิญอยู่ท่ามกลางวัฒนธรรมสองกระแส กระแสหนึ่งเรียกว่าวัฒนธรรมชาวบ้าน อีกกระแสหนึ่งเรียกว่าวัฒนธรรมทุนนิยม วัฒนธรรมชาวบ้านมีความเป็นอิสระจากวัฒนธรรมของชนชั้นกลางและของชนชั้นสูง สัมพันธ์กับวิถีชีวิตที่ผูกพันอยู่กับธรรมชาติ อยู่กับการใช้แรงงานและชุมชน เครือญาติ ชุมชนหมู่บ้าน ไม่ว่าธรรมชาติข้างนอกจะเป็นอย่างไรจะเปลี่ยนแปลงไปเช่นไร ความเป็นหมู่บ้านหรือความเป็นชุมชนคงทนมาเป็นเวลาหลาย ๆ ร้อยปี มีความเป็นอยู่ที่สืบชวงศ์กันมาเป็นเวลายาวนาน ลักษณะเช่นนี้คือลักษณะที่เรียกว่ามันเป็นสังคมในตัวของมันเอง ฉะนั้นเมื่อเราคิดถึงจุดนี้ที่สังคมเป็นตัวของตัวเองมานานเช่นนี้ ก็แสดงว่าต้องเป็นสังคมที่มีเศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรมที่เป็นอิสระ ชุมชนหมู่บ้านจึงมีระบบความเชื่อและวิถีการพัฒนามาที่เป็นอิสระของตัวเองอยู่

บุญเทียน ทองประสาน (2531, หน้า 68) กล่าวว่า วัฒนธรรม คือ ระบบคุณค่าที่รวบรวมมาได้จากประวัติศาสตร์ เป็นคุณค่าทั้งทางเศรษฐกิจ การเมืองและแนวคิดที่สัมพันธ์กันเป็นโครงสร้าง มีผลต่อพฤติกรรมของคนในฐานะปัจเจกบุคคลและคนในสังคม ในชีวิตจริงทั้งหมด ในแง่นี้วัฒนธรรมจึงไม่ใช่สิ่งเก่า เช่น ประเพณีต่าง ๆ เท่านั้น แต่มันคือ บทสรุปของความคิดและการปฏิบัติ หรือคุณค่าทั้งหมดที่ให้แกสังคม รวมขึ้นเป็นโครงสร้างทั้งด้านการทำมาหากิน (เศรษฐกิจ) ด้านอุดมการณ์ความเชื่อ และด้านของอำนาจการตัดสินใจ (การเมือง) ทั้งหมดนี้เกี่ยวโยงกันอย่างแยกไม่ออก มันเป็นผลจากวิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์ ของชุมชนและสังคม ซึ่งหากมองวัฒนธรรมในแง่แล้ว จะเห็นว่าวัฒนธรรมถูกดูถูกสิ้นไม่ได้

บุญเทียน ทองประสาน (2531, หน้า 71) กล่าวถึง กระบวนการทางวัฒนธรรม คือ กระบวนการคลี่คลายมาของวิถีชีวิต ซึ่งเริ่มจากการผลิตหรือสร้างวัฒนธรรม โดยแรกเริ่มนั้นประชาชนจะร่วมกันผลิตขึ้นมา มี “ปัญญาชน” เป็นผู้สรุปออกมาเป็นคุณค่าต่าง ๆ (ซึ่งเรียกว่า organic intellectual) ฝ่ายผู้เอาเปรียบก็มีของเขาเหมือนกัน ก็สร้างโดยเอาส่วนหนึ่งมาจากประชาชนแล้วสร้างขึ้นใหม่ (reproduce) เพื่อรักษาสถานภาพการได้เปรียบนั้น โดยพยายามเอาวัฒนธรรมนั้นมาครอบประชาชน ฝ่ายประชาชนก็จะมี organic intellectual เช่นกัน โดย organic intellectual จะทำให้วัฒนธรรมและเอกลักษณ์ของตัวเองเป็นอุดมการณ์การต่อสู้ขึ้น (โดยอาจผสมผสานเอาวัฒนธรรมจากภายนอก ที่สอดคล้องและเป็นประโยชน์เข้ามาร่วม reproduce ด้วย) กระบวนการดังกล่าวนี้ พอเกิดวิกฤตขึ้นทุกครั้งจะเกิดขึ้นทุกครั้ง มีการปรับ สร้างใหม่ ทางอุดมการณ์อยู่เสมอ เช่น อาจใช้วิธีการใหม่ให้ผลมกลมกลืน การสร้างใหม่ (reproduce) นี้ อาจจะออกมาในรูปแบบของ การรับทั้งหมด การปรับบางส่วน การต่อต้าน/ปฏิเสธ และการรับแต่รูปแบบแต่ไม่รับเนื้อหา

กาญจนา แก้วเทพ (อ้างใน นเรศ สงเคราะห์สุข, 2540, หน้า 11-13) เสนอว่า วัฒนธรรมชุมชน คือ การดำรงชีวิตที่ดีงาม มีระเบียบ มีกฎเกณฑ์ มีศาสนา มีประเพณีสืบปฏิบัติสืบทอดกันมา และโดยเฉพาะอย่างยิ่งมีคุณค่า ที่ดีงามเป็นพื้นฐาน ซึ่งวัฒนธรรมชุมชนถือว่าเป็น ภูมิปัญญาหรือศักยภาพของชุมชน ที่สามารถต่อต้านอิทธิพลจากภายนอก ด้วยคุณค่าดั้งเดิมต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นความรักใคร่กันฉันท์พี่น้อง การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน การพึ่งพาอาศัยกัน การแบ่งปันจากผู้มีไปสู่อันไม่มี ฯลฯ หรือวัฒนธรรมชุมชน ก็คือ แรงผลักดันภายใน ที่สร้างสรรค์ของพลังคุณค่าทางศาสนาและวัฒนธรรม ที่อยู่ภายในจิตใจและวัฒนธรรมของประชาชน พื้นฐานสำคัญของวัฒนธรรมดั้งเดิมคือ การให้ความสำคัญกับ “คน” โดยยึดถือศูนย์กลางอันมาจากความเชื่อที่ว่า “คน” มีฐานะเป็นสิ่งที่สร้างอันประเสริฐของสิ่งสูงสุด ไม่ว่าจะเป็น “ยัว” ของชาว “ปกาเกอะยอ” หรือ “พญาแถนผีฟ้า” ของชาวอีสานและชาวเหนือ ดังนั้น คนจึงมีคุณค่า และศักดิ์ศรีของความเป็นคน อย่างมีอาจจะทำลายหรือลบเลือนได้ และถ้าจะพิจารณาถึงคน ๆ หนึ่งจะพบว่า ความสัมพันธ์ระหว่างตัวมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมรอบตัวมนุษย์ นั้นมีอยู่ 3 มิติ คือ

1. ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ เป็นการสร้างสัญลักษณ์แทนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งเป็นตัวแทนแห่งคุณค่าสูงสุดที่มนุษย์จะถือเป็นแบบอย่าง และขัดเกลาตนเองเพื่อไปสู่ความดีงาม ความปลอดภัย และมีความหวังว่า อำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์นั้นจะช่วยได้ ซึ่งความสัมพันธ์ดังกล่าวมักแสดงออกมาในรูปแบบของพิธีกรรมต่างๆ เพื่อดำรงรักษาสภาวะอำนาจแห่งสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ได้สร้างขึ้น ตลอดจนเป็นการถ่ายทอดความรู้ให้ชนรุ่นต่อ ๆ ไป จนกลายเป็นปฏิบัติการที่เชื่อมโยงกับอุดมการณ์ ความเชื่อของคนในสังคมนั้น ๆ
2. ความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน เป็นความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน ซึ่งเกี่ยวข้องกับความรักกันฉันท์พี่น้อง การช่วยเหลือซึ่งกันและกัน การแบ่งปัน การไม่ข่มเหงเบียดเบียนกัน มีแต่ความเสียสละ ไม่เห็นแก่ตัว เป็นคุณธรรมสำคัญที่สุดที่วัฒนธรรมดั้งเดิมปลูกฝังสั่งสอนให้คนในชุมชนยึดถือเป็นหลัก ซึ่งอาจจะแสดงออกมาในรูปของประเพณี เช่น ประเพณีลงแขก ประเพณีความเคารพและความกตัญญูต่อผู้อาวุโส ประเพณีที่เกี่ยวกับการให้อภัยหรือคืนดีกัน โดยอาศัยหลักยึดถือศีลธรรม ความไม่มีจิตอาฆาตกัน รวมทั้งการอ่อนน้อมถ่อมตน คุณธรรมดังกล่าว ได้รับการฝังรากลึกอยู่ในความเป็นปึกแผ่นของสถาบันครอบครัว เครือญาติและหมู่บ้าน โดยประเพณีปฏิบัติสืบทอดกันมา ถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งถึงคนอีกรุ่นหนึ่ง จนกลายเป็นธรรมเนียมประเพณีของชุมชน

3. ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ - สิ่งสร้าง เป็นการแสดงถึงศักยภาพในการคิดค้นของมนุษย์ โดยการเรียนรู้จากธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตของตนเองและมีความสอดคล้องกับธรรมชาติ อาทิ เครื่องมือในการทำเกษตร หรือ การพึ่งพาธรรมชาติเกี่ยวกับปัจจัยสี่ ภายใต้ปรัชญาในการอยู่ร่วมกันกับธรรมชาติ-สิ่งสร้าง ถือเอาความประสานกลมกลืน กับธรรมชาติเป็นหลัก ไม่ข่มขืน ธรรมชาติ และสิ่งสร้างด้วยความโลภของตน ทั้งนี้เนื่องมาจากความเชื่อที่ว่า สรรพสิ่งทุกอย่างล้วนแต่มีเจ้าของ เช่น ดินมีพระแม่ธรณี ควายมีขัวญ เป็นต้น ซึ่งความสัมพันธ์ระหว่างคนกับมิติทั้งสามเหล่านี้ มีความประสานโยงใยกันอย่างลึกซึ้งจากรากฐานความเชื่อที่มีต่อ “สิ่งสูงสุด” จะทำให้ชาวบ้านสามารถอยู่ร่วมกันโดยเป็นหนึ่งเดียวกับสิ่งสูงสุด เพื่อที่จะเป็นหนึ่งเดียวกันกับมนุษย์ด้วยกันและกับธรรมชาติ ฉะนั้นหากความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งสูงสุดแตกสลายไป ก็จะมีผลสะท้อนไปถึงความสัมพันธ์ในมิติอื่น ๆ เช่นกัน

สุภาวศ์ จันทวานิช (2539, หน้า 28) กล่าวว่า วิถีชีวิตโดยส่วนรวมในวิถีชีวิต อันนี้ถ้าเรามองเจาะลึกลงไป อาจจะแบ่งได้เป็น 2 ส่วนใหญ่ ๆ คือ ส่วนที่เป็นความคิด ค่านิยม หรือเรียกว่า ส่วนที่เป็นนามธรรม ส่วนที่เป็นรูปธรรม ที่ปรากฏออกมาเป็นวัตถุ เป็นแบบแผนแห่งพฤติกรรม เป็นเทคนิคต่าง ๆ ที่ใช้กันอยู่ ส่วนที่เป็นรูปธรรม คือ การปรากฏออกมาของส่วนที่เป็นนามธรรม จะแสดงออกมาได้นั้น ขึ้นอยู่กับสมองที่คิดออกมาอย่างไร ถึงออกมาเป็นพฤติกรรมที่เป็นแบบแผน เป็นรูปธรรมเหล่านี้ ดังนั้นการจะเข้าใจความหมายของวัฒนธรรมนั้น จำเป็นต้องค้นหาส่วนที่เป็นนามธรรม หรือส่วนที่เป็นความหมายทางความคิดทางวัฒนธรรมให้พบว่า ที่เป็นได้เช่นนั้น เพราะอะไร ทำเพื่ออะไร มีความหมายอะไรอยู่เบื้องหลังอะไรที่เป็นความคิดของคน ส่วนที่เป็นแก่นสาร เป็นสาระที่เป็นนามธรรมเหล่านี้ อาจจะเป็นทั้งแง่บวกและแง่ลบ

อัมพร สุคันธวิช (โครงการข้อเสนอเขตล้านนาดีศึกษา และโครงการศูนย์ส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2529, หน้า 49-51) กล่าวว่า ชุมชนมิได้หยุดนิ่ง แต่เปลี่ยนแปลงเคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลา ดังนั้นวัฒนธรรมจึงมิได้เกิดขึ้นลอย ๆ แต่เกิดขึ้นจากสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นภัยจากธรรมชาติ หรือภัยทางสังคม ภัยพิบัติทั้งหลายที่ทำให้มนุษย์คิดวิธีที่จะอยู่รอดให้ได้ หลังจากการสะสมวิธีการอยู่รอดทั้งหลาย จึงได้ตกผลึกเป็นแบบแผนอันนั้นขึ้นมา และเกี่ยวกับการตัดสินคุณค่าของวัฒนธรรมนั้น ในทางมานุษยวิทยานั้น จะไม่ใช่คำว่า “ดี” หรือ “เลว” ในการศึกษาวัฒนธรรม จึงไม่มีคำตอบว่าวัฒนธรรมไหนดีกว่ากัน แต่อาจบอกว่าเหมาะสมได้ วัฒนธรรมที่เหมาะสมกับชุมชนไหน หมายความว่า วัฒนธรรมนั้น

ทำให้ชุมชนอยู่รอดได้ วัฒนธรรมใดที่ยังอยู่ในชุมชน แสดงว่ามีอะไรดี เพราะผ่านการกลั่นกรองมาเป็นรุ่นแล้วรุ่นเล่า วัฒนธรรมใดที่ไม่เป็นประโยชน์ต่อชุมชน ไม่รับใช้ชุมชน ก็จะไม่สลายตัวไปเอง เรียกกันว่า วัฒนธรรมที่ตายแล้ว

การศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรมชุมชนนี้ เพื่อทำความเข้าใจเกี่ยวกับระบบคุณค่าที่ชุมชนนำมาใช้ในการจัดการกับความขัดแย้ง ซึ่งระบบคุณค่าในที่นี้จะหมายถึงการให้ความสำคัญกับ “คน” โดยยึดถือศูนย์กลางอันมาจากความเชื่อที่ว่า “คน” มีฐานะเป็นสิ่งสร้างอันประเสริฐของสิ่งสูงสุด คนจึงมีคุณค่า และศักดิ์ศรีของความเป็นคน อย่างมีอาจจะทำลายหรือลบเลือนได้ และถ้าจะพิจารณาถึงคน ๆ หนึ่งจะพบว่า ความสัมพันธ์ระหว่างตัวมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมรอบตัวมนุษย์นั้นมีอยู่ 3 มิติ คือ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ แสดงออกมาในรูปแบบของพิธีกรรมต่างๆ ความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน เป็นความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคนซึ่งเกี่ยวข้องกับความรักกันฉันท์พี่น้อง การช่วยเหลือซึ่งกันและกัน การแบ่งปัน การไม่หมิ่นเหยียดเบียนกัน มีแต่ความเสียสละ ไม่เห็นแก่ตัว แสดงออกมาในรูปแบบของประเพณี เช่น ประเพณีลงแขก ประเพณีความเคารพและความกตัญญูต่อผู้อาวุโส ประเพณีที่เกี่ยวกับการให้อภัยหรือคืนดีกัน โดยอาศัยหลักยึดถือของธรรม ความไม่มีจิตอาฆาตกัน รวมทั้งการอ่อนน้อมถ่อมตน และความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ - สิ่งสร้าง เป็นการแสดงถึงศักยภาพในการคิดค้นของมนุษย์ โดยการเรียนรู้จากธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตของตนเองและมีความสอดคล้องกับธรรมชาติ อาทิ เครื่องมือในการทำเกษตร หรือ การพึ่งพาธรรมชาติเกี่ยวกับปัจจัยสี่ ภายใต้ปรัชญาในการอยู่ร่วมกันกับธรรมชาติ-สิ่งสร้าง ถือเอาความประสานกลมกลืนกับธรรมชาติเป็นหลัก ไม่หมิ่นชนธรรมชาติและสิ่งสร้างด้วยความโลภของตน

แนวคิดเกี่ยวกับศักยภาพของชุมชน

แนวคิดเกี่ยวกับศักยภาพของชุมชนมีบุคคลให้ความหมาย ความสำคัญ และศึกษาศักยภาพของชุมชน รวมทั้งมีแนวคิดทฤษฎีมองในลักษณะหลายอย่างด้วยกัน คือ

สุวิทย์ วีรศาสตร์ (สุวิทย์ วีรศาสตร์, 2533, หน้า 5) ได้ให้ความหมายและองค์ประกอบศักยภาพชุมชนว่า หมายถึง ชีตความสามารถของชุมชนในอันที่จะตอบสนองความต้องการและแก้ไขสภาพปัญหาของคนส่วนใหญ่ในชุมชน รวมทั้งความสามารถของชุมชนในการประสานความร่วมมือการดำเนินงานกับคนภายนอกชุมชน ขณะเดียวกันก็

ดำเนินการแก้ไขปัญหามาจากภายนอกชุมชน ทั้งนี้ด้วยจุดมุ่งหมายเพื่อความปกติสุขในการอยู่ร่วมกันของคนในชุมชน องค์ประกอบที่ทำให้ชุมชนเกิดศักยภาพในการดำเนินงานใด ๆ นั้น ได้แก่ โครงสร้างประชากร ระบบเครือญาติ ทรัพยากร ธรรมชาติ ระบบนิเวศน์วิทยา โครงสร้างอำนาจและระบบการปกครอง อาชีพและระบบการผลิต ปัจจัยในการผลิตและระบบความเชื่อ

อดิน รพีพัฒน์ (อดิน รพีพัฒน์, 2531 , หน้า 55-56) ได้ศึกษาและแสดงบทพิสูจน์ว่า ชาวบ้านยกกระบัตรมีศักยภาพและใช้กระบวนการจัดการในการดำเนินงานที่เป็นประโยชน์กับชุมชนของตนเองได้ เช่น ประเพณีการสร้างงานส่วนเกินแบบเก่า โดยการลงแขกเพื่อผลิตเปลี่ยนร่วมแรงกันทำงานในชุมชนเอง เป็นต้น

ก่อนที่จะมีระบบการบริหารราชการเข้าไปมีบทบาทในชุมชนนั้น ชุมชนมีระบบการจัดการภายในชุมชนของตนเองอยู่นับเป็นเวลาไม่ต่ำกว่าหนึ่งพันปีแล้ว(สุรเชษฐ์ เวชพิทักษ์, 2533, หน้า 22-23) ระบบเครือญาติ ระบบการคัดเลือกผู้นำ ระบบผู้นำเหมือนฝ่ายต่าง ๆ ระบบศาลเก่าศาลใหม่ที่ทำหน้าที่พิจารณาคดี ปราชญ์ชาวบ้าน ปัญญาชนและนักวิชาการในท้องถิ่น สามารถนำหลักพลังของวัฒนธรรมมาฟื้นฟูแก้ปัญหาและพัฒนาสร้างสรรค์ชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ เช่น กรณีกลุ่มออมทรัพย์ในชุมชนแออัด เขตเทศบาลนครเชียงใหม่ กลุ่มออมทรัพย์บ้านศิรีวง และผู้นำในการพัฒนาหมู่บ้านพึ่งตนเอง เช่น ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม ผู้ใหญ่ผาย สร้อยสระกลาง และพระครูพิพิธประชานาถ (หลวงพ่อนาน สุพุทธสโร) เป็นต้น ศักยภาพของชุมชนนั้นขึ้นอยู่กับเงื่อนไขความพร้อม ด้านเวลาและความจริงจัง ลักษณะเด่น ทรัพยากรและสถานการณ์ที่ผลักดันให้ชุมชนเกิดศักยภาพต่อสู้แก้ปัญหาเพื่อความอยู่รอดและความปกติสุขของสมาชิกชุมชน ฉะนั้นเมื่อชุมชนได้รับผลกระทบ หรือประสบกับปัญหาต่าง ๆ ศักยภาพของชุมชนหรือองค์กรชาวบ้านที่มีอยู่แล้วในชุมชน จึงน่าที่จะมีกระบวนการจัดการ หรือน่าที่จะมีกลไกปรับตัวเผชิญกับข้อเท็จจริงของปัญหาที่เกิดขึ้นเพื่อความอยู่รอด และการดำรงอยู่ของสมาชิกและชุมชน ดังที่ชุมชนมีศักยภาพพึ่งพาตนเองมาตลอดเป็นเวลานาน อย่างไรก็ตามเนื่องจากชุมชนแต่ละแห่งมีบริบททางกายภาพ เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และการเมือง การปกครองที่แตกต่างกัน จึงควรมีการศึกษาทำความเข้าใจชุมชนก่อนที่จะดำเนินการใด ๆ ลงไปในชุมชน

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

Michel Moreman (อ้างใน กฤษณะ พิณีจ, 2539, หน้า 26) ได้ศึกษาเกี่ยวกับหมู่บ้านไทย ที่บ้านปิง จังหวัดเชียงใหม่ ในการประนอมข้อพิพาท พบว่าผู้อาวุโสซึ่งเป็นที่นับถือในสังคมหมู่บ้านภาคเหนือ จะมีบทบาทถึงสถาบันในฐานะเป็นผู้ไกล่เกลี่ย โดยเขาได้แบ่งกลุ่มผู้อาวุโสหรือ “หมูเฒ่า” ออกเป็นสองกลุ่ม กลุ่มแรก คือ กลุ่ม “ผู้อาวุโสตื่นตัว” (Active Elders) ซึ่งประกอบด้วยเจ็ดคน เพื่อช่วยในการแก้ไขกรณีพิพาท และเรื่องเกี่ยวกับกฎหมายอื่น ๆ เช่น แนะนำผู้ใหญ่บ้านเกี่ยวกับนโยบายคำสั่งของทางราชการ กลุ่มที่สอง คือ “ผู้เฒ่าผู้แก่” โดยจะได้รับการปรึกษาจากคู่พิพาทในลักษณะที่เป็นทางนอกระบบน้อยกว่า แต่ก็อาจจะช่วยตัดสินคดีความภายในหมู่บ้านได้

David M. Engel (อ้างแล้ว, 2539, หน้า 27) ได้ทำการศึกษาในเขตชนบทของจังหวัดเชียงใหม่ โดยผลการวิจัยพบว่า คนไทยในชนบทมักจะพยายามหลีกเลี่ยงการฟ้องร้องคดี แต่นิยมที่จะระงับข้อพิพาท โดยการประนีประนอมข้อพิพาทมากกว่า เพราะเห็นว่าเป็นการประหยัด ไม่ยุ่งยากมากนัก และได้ผลดี ซึ่งผู้ทำหน้าที่ประนอมข้อพิพาทนั้น มักได้แก่ กำนันผู้ใหญ่บ้าน และบุคคลสำคัญอื่น ๆ ที่มีสถานภาพและมีอำนาจที่จะประนีประนอม ข้อพิพาทได้ นอกจากนั้นยังต้องเป็นผู้ได้รับการยอมรับจากคู่กรณีทั้งสองฝ่ายด้วย เหตุที่เป็นเช่นนี้เพราะได้รับอิทธิพลส่วนหนึ่งจากวัฒนธรรมทางสังคมของไทย เช่น ระบบอุปถัมภ์ หรือการยอมรับในระบบอาวุโส เป็นต้น

ชาติชาย ณ เชียงใหม่ (2526, หน้า 45-126) ได้ศึกษา โครงสร้างพฤติกรรมของกลุ่มการเมืองในหมู่บ้านสองแห่งในภาคเหนือ เป็นการศึกษาพฤติกรรมทางการเมืองของชาวนา โดยพิจารณาว่าเป็นผลมาจากการปฏิสัมพันธ์ระหว่าง โครงสร้างของสังคมหมู่บ้านกับพลังภายนอกหมู่บ้าน เช่น รัฐ และระบบเศรษฐกิจ พบว่ากลุ่มการเมืองของทั้งสองหมู่บ้านมีวิธีการต่อสู้ที่แตกต่างกัน โดยหมู่บ้านแรกเป็นไปในลักษณะการเผชิญหน้าโดยตรงแบบเปิดเผย ต่างฝ่ายต่างพยายามเอาชนะกันโดยมีการกระทำขั้นรุนแรงเพื่อขัดขวางกันและกัน ในขณะที่หมู่บ้านที่สองเป็นไปในลักษณะว่ากล่าวลับหลัง และต่อสู้โดยบุคคลที่สามที่เป็นกลางเป็นผู้เจรจาประนีประนอม ความแตกต่างดังกล่าวเป็นผลมาจากลักษณะโครงสร้างเครือข่ายทางสังคมของทั้งสองหมู่บ้านที่แตกต่างกัน กล่าวคือในหมู่บ้านแรกมีเครือข่ายทางสังคมแบบหลวม มีการพึ่งพิงและมีความสัมพันธ์ทางสังคมไม่แน่นแฟ้นใกล้ชิดกัน ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นมักมีลักษณะแคบในโครงสร้าง เกี่ยวพันกับคนเพียงไม่กี่คน และไม่ค่อยก่อให้เกิดความ

ตั้งเครือข่ายในหมู่บ้าน ทั้งนี้เพราะคู่กรณีค่อนข้างมีอิสระจากความผูกพันทางสังคมกับคนอื่น ในขณะที่โครงสร้างเครือข่ายทางสังคมของหมู่บ้านที่สองมีลักษณะแน่นหนาใกล้ชิด ดังนั้นความขัดแย้งที่เกิดในหมู่บ้านจะมีลักษณะกว้างในโครงสร้าง และก่อให้เกิดความตึงเครียดในหมู่บ้านได้มากกว่า ความแตกต่างของคุณลักษณะในเครือข่ายทางสังคม จึงเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดปรากฏการณ์และพฤติกรรมทางการเมืองของบุคคลที่แตกต่างกันไป

กฤษณะ พินิจ (2539) ได้ศึกษาชนชั้นนำท้องถิ่นกับการประណอมข้อพิพาทในหมู่บ้าน ศึกษากรณีกิ่งอำเภอแม่ออน จังหวัดเชียงใหม่ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา โครงสร้างอำนาจของชนชั้นนำภายในชุมชน เหตุผลที่ชนชั้นนำได้รับการยอมรับให้เป็นผู้ประណอมข้อพิพาท ศักยภาพและระดับความสามารถของชนชั้นนำในการประណอมข้อพิพาท และผลกระทบอันเป็นประโยชน์ต่อสังคมในการนำการประណอมข้อพิพาทมาใช้ดำเนินการระงับหรือลดข้อพิพาทภายในชุมชน โดยเก็บรวบรวมข้อมูลจากประชาชนทั่วไปภายในพื้นที่ 210 คน ชนชั้นนำจำนวน 30 คน และคู่พิพาทที่เคยนำข้อพิพาทไปให้ชนชั้นนำเป็นผู้ไกล่เกลี่ยจำนวน 12 คน การศึกษาพบว่า 1) โครงสร้างอำนาจภายในชุมชนมีลักษณะการกระจายอยู่กับกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน ส่วนโครงสร้างอำนาจของกลุ่มต่าง ๆ นั้น มีลักษณะรวมศูนย์ โดยจะมีบุคคลเพียงจำนวนน้อยที่เป็นผู้ใช้อำนาจ และบุคคลเหล่านี้ก็จะได้รับการยอมรับให้เป็นชนชั้นนำ 2) ชนชั้นนำได้รับการยอมรับให้เป็นผู้ประណอมข้อพิพาท เพราะมีอำนาจหน้าที่โดยตรง และมีตำแหน่งที่เป็นทางการในชุมชน เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน สารวัตรกำนัน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยกำนัน ฯลฯ 3) ชนชั้นนำที่ดำรงตำแหน่งที่เป็นทางการในชุมชน จะมีศักยภาพและความสามารถในการประណอมข้อพิพาทสูงกว่าชนชั้นนำประเภทอื่น 4) ควรจะมีการจัดตั้งคณะกรรมการ เพื่อทำหน้าที่ในการประណอมข้อพิพาทภายในหมู่บ้านเป็นการเฉพาะ โดยให้สมาชิกของชุมชนเป็นผู้เลือกบุคคลที่เห็นว่ามีความรู้ความสามารถเพียงพอ เพราะการประណอมข้อพิพาทจะได้ผลประโยชน์มากมายแค่ไหน ขึ้นอยู่กับการยอมรับในตัวบุคคล

อานันท์ วีระชิต (2538) ได้ศึกษาการประណอมข้อพิพาทระดับหมู่บ้านโดยคณะกรรมการหมู่บ้านในจังหวัดเชียงใหม่ มีวัตถุประสงค์เพื่อ ศึกษาลักษณะและขอบข่ายของปัญหาข้อพิพาทที่เกิดขึ้น และได้มีการประណอมหรือระงับข้อพิพาทในระดับหมู่บ้านในเขตจังหวัดเชียงใหม่เพื่อศึกษาถึงรูปแบบ กระบวนการดำเนินงาน สถาบันหรือบุคคลที่ทำหน้าที่ประណอมข้อพิพาทระดับหมู่บ้าน เพื่อศึกษาปัญหาอุปสรรค ผลของการระงับข้อพิพาทและการยอมรับของประชาชนที่เป็นคู่กรณี และเพื่อศึกษาความคิดเห็น ความต้องการของประชาชนในการประណอมข้อพิพาทในหมู่บ้าน วิธีการศึกษาเป็นการผสมผสานกันระหว่างการศึกษา

เอกสารและการรวบรวมข้อมูลภาคสนาม จากผู้นำหรือผู้เคยทำหน้าที่ประนอมข้อพิพาท ได้แก่ คณะกรรมการหมู่บ้าน และประชาชนที่เคยมีข้อพิพาท การศึกษาพบว่า การประนอมข้อพิพาทในหมู่บ้านยังคงมีอยู่ และคู่กรณีใช้ประโยชน์ จากการประนอมข้อพิพาทในกรณีที่เห็น ว่าไม่ใช่ความผิดร้ายแรง ยอมความกันได้ ต่างฝ่ายต่างได้รับประโยชน์มากกว่าค่าเนืองถึง ความถูกต้องตามตัวบทกฎหมาย ประชาชนส่วนใหญ่เห็นว่าการประนอมข้อพิพาทในระดับ หมู่บ้าน ได้ทำให้ทุกฝ่ายมีความพอใจเป็นอย่างดี และคู่กรณีให้การยอมรับผลของการ ประนอมข้อพิพาทในระดับหมู่บ้าน ประชาชนส่วนใหญ่ยังเห็นด้วยว่า น่าจะดำเนินการ ประนอมข้อพิพาทระดับหมู่บ้านต่อไป โดยปรับปรุงให้ทันสมัย และเสนอแนะการปรับปรุง วิธีการประนอมข้อพิพาทระดับหมู่บ้าน โดยการฝึกอบรมผู้ประนอมข้อพิพาทให้มีความรู้ ส่งเสริมให้มีการประนอมข้อพิพาทระดับหมู่บ้านมากขึ้น การหาวิธีให้ได้ผู้ประนอมข้อพิพาทที่ เพียงธรรมและการให้อำนาจตามกฎหมายแก่หมู่บ้าน

ปทุมรัตน์ ต๋อวงศ์ (2539) ได้ศึกษาการจัดการกับความขัดแย้งของชุมชนชนบท เชียงใหม่ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสภาพ ความรุนแรงของความขัดแย้งและกระบวนการ จัดการกับความขัดแย้งของชาวชนบทในจังหวัดเชียงใหม่ การเก็บรวบรวมข้อมูลส่วนใหญ่ได้ จากการสัมภาษณ์ พูดคุยผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในความขัดแย้งเรื่องทรัพยากรที่ทำกิน ทั้ง ชาวบ้าน หน่วยงานราชการ สถาบันและองค์กรเอกชนต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ผลการวิจัยพบว่า ความขัดแย้งที่ปรากฏในชุมชนมีเกือบทุกด้าน โดยเฉพาะด้านเศรษฐกิจ สังคมและ ทรัพยากรธรรมชาติ แต่ความขัดแย้งที่พบว่ามี ความรุนแรงที่ก่อให้เกิดความเสียหายทั้งต่อ ร่างกายและทรัพย์สิน และส่งผลกระทบต่อความเป็นอยู่ของชาวบ้านมากที่สุด ได้แก่ ความ ขัดแย้งในเรื่องที่ทำกินระหว่างชาวบ้านกับองค์กรภายนอก เมื่อเกิดความขัดแย้งขึ้นแล้ว ชาวบ้านก็ได้คิดหาวิธีการจัดการกับความขัดแย้งดังกล่าวอย่างเป็นกระบวนการ เริ่มตั้งแต่การ ตัดสินใจเลือกวิธีการจัดการแบบแพ้นะอย่างสันติวิธีในระยะแรก และแบบเป็นชนวนของ ความรุนแรงในระยะต่อมา โดยชาวบ้านได้พยายามเรียนรู้จากแหล่งความรู้ในชุมชนและจาก แหล่งความรู้อื่น ๆ ในระยะหลัง เมื่อกำหนดทางเลือกได้แล้ว ก็มีการทดสอบทางเลือกโดย สอบถามความเห็นจากคนในชุมชนก่อน แล้วจึงนำไปปฏิบัติจริงทันทีตามแผนที่ได้วางไว้ จากนั้นจึงมาประเมินผลและติดตามผลซึ่งก่อให้เกิดการปรับใช้ทางเลือกอื่น ๆ ต่อมา ภายใต้ การเรียนรู้ตามแนวคิดทางการศึกษาผู้ใหญ่เชิงมนุษยนิยม อย่างไรก็ตามจากการศึกษา พบว่า ในระยะแรกชาวบ้านมิได้ใช้กระบวนการจัดการกับความขัดแย้งอย่างเต็มรูปแบบทุกขั้นตอน หรือใช้วิธีลองผิดลองถูกจนกระทั่งมีบุคคลและองค์กรภายนอกเข้ามาให้ความรู้หรือชาวบ้าน

เองออกไปแสวงหาความรู้จากแหล่งความรู้ภายนอกชุมชนดังกล่าว ชาวบ้านจึงเริ่มจัดการกับความขัดแย้งอย่างเป็นกระบวนการเต็มรูปแบบทุกขั้นตอน

กรอบความคิดในการวิจัย

ชุมชนปลูกเกอญอบ้านหนองเต่า เป็นชุมชนที่ดำรงมาช้านาน มีภูมิปัญญาซึ่งสะสมขึ้นมาจากประสบการณ์ การเรียนรู้ เป็นของตนเอง ที่เชื่อมโยงระหว่างชีวิต สังคมและสิ่งแวดล้อมอย่างเป็นบูรณาการ มีการถ่ายทอดสืบต่อกันมาเป็นวิถีชีวิต หรือวัฒนธรรม

ความขัดแย้ง เป็น การแสดงออกการกระทำของบุคคล กลุ่มบุคคล ชุมชน หน่วยงาน ที่ต้องการที่จะดำเนินงานให้บรรลุความปรารถนาของตน เกิดปะทะกับการต่อต้านของอีกฝ่ายหนึ่งหรืออีกหลาย ๆ ฝ่าย ในที่นี้ได้แก่ ความขัดแย้งระหว่างชุมชนกับรัฐ ความขัดแย้งระหว่างชุมชนกับผู้มีอิทธิพลทางเศรษฐกิจ ความขัดแย้งระหว่างชุมชนใกล้เคียงกันและความขัดแย้งภายในชุมชนเอง

ความขัดแย้งมักเกิดจากการขาดข้อมูลข่าวสารหรือการที่มีข้อมูลไม่ตรงกัน การแย้งชิงในผลประโยชน์หรือทรัพยากรที่มีอยู่จำกัด การแย้งซึ่งเกี่ยวกับอำนาจความไม่เสมอภาคหรือไม่ยุติธรรมเกี่ยวกับอำนาจ การมีความคาดหวังแตกต่างกัน และความแตกต่างของโลกทัศน์ ค่านิยม

ชุมชนที่ดำรงอยู่มาช้านาน มีความจำเป็นที่จะต้องมีการจัดการกับความขัดแย้ง เมื่อเกิดความขัดแย้งขึ้นก็มีวิธีการที่จะจัดการกับความขัดแย้ง โดยการปรับใช้วัฒนธรรมของชุมชน ที่มีวิธีการในการลดความขัดแย้งอย่างแยบคาย โดยอาศัยภูมิปัญญาแบบวิถีคิดแบบ "ผ่อนปรน" และ "ประนีประนอม" ซึ่งมี กลไกต่าง ๆ ในชุมชน เช่น ผู้อาวุโส ผู้นำ กลุ่มองค์กร หน่วยงานทั้งภายในและภายนอก ต่างก็มีบทบาทที่จะลดความขัดแย้งด้วยวิธีการต่าง ๆ ได้แก่ การปรับใช้ประเพณีและการเจรจาตกลงที่ไม่เป็นทางการ การรวมตัวเคลื่อนไหวคัดค้านและต่อต้าน การสร้างเครือข่ายองค์กรชาวบ้าน การประสานงานกับรัฐ การต่อรองกับรัฐ และการประสานงานกับหน่วยงานภายนอก